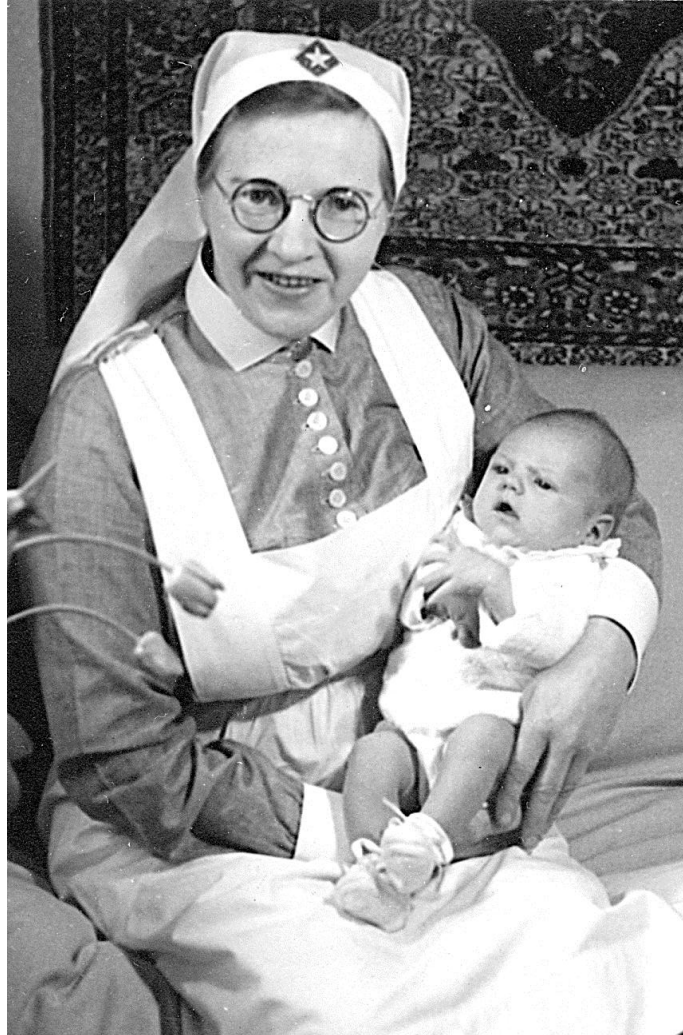

Norsk adopsjon

Metoderapport SKUP-prisen 2012

Bergens Tidende

**Helle Aarnes
Ingvild Rugland
Gunnar Wiederstrøm**

Redaksjon og redaksjonsadresse/tlf:

Bergens Tidende
Krinkelkroken
Postboks 7240
5020 Bergen
Tlf: 05500

Journalistenes kontaktinformasjon

Helle Aarnes, mobil 47 83 31 74, helle.aarnes@bt.no
Ingvild Rugland, mobil 98 29 84 43, ingvild.rugland@bt.no
Gunnar Wiederstrøm, mobil 95 73 93 21, gunnar.wiederstrom@opus.no
Postadresse: Som redaksjonens

Bildet på side 1 er av distriktsjordmor Johanne Nygaard og ble funnet i Marie Skutlaberg: "Då kvenningar flest var heimfodingar", Bygdejol 2002, Kvam sogelag. Barnets identitet og fotografens navn er ikke kjent.

1. Fullstendig publiseringsliste

24. mars: Mellom symaskiner og sykler ga mødre bort flere tusen barn. (Førstesideoppslag/BTMagasinet)
24. mars: Det vakre, herlege barnet mitt! Ho var så glad i meg -og eg i henne. Men kva skulle eg gjera? (BTMagasinet)
24. mars: Frem til 1986 var det fem års “angrefrist” på adoptivbarn (BTMagasinet)
24. mars: Digitaliserte, søkbare årsrapporter fra Bergen Mødrehjem 1917-1970 (bt.no)
24. mars: Adopsjonsstatistikk 1940-1979 (bt.no)
25. mars: Ikke en dag uten tanke på barnet (Førstesideoppslag BT)
- 25.mars: Margits far truet med å drepe både henne og barnet (video/stillbildemontasje på bt.no)
25. mars: Mors siste hilsen
26. mars: Tålte ikke dagens lys
31. mars: “Vi får nu daglig nyfødte av bra norske foreldre. Skal vi reservere en liten pike for dem?” (BTMagasinet)
31. mars: Mona ble adoptert bort. (video/stillbildemontasje på bt.no)
31. mars: Ingen forskning på norsk adopsjon
31. mars: Bak hver adopsjon ligger en unik historie. Her er fire av dem.
1. april: Over heile landet stod jordmødre klare til å hjelpe ulykkelege gravide som skulle adopterte bort barnet ditt. Nærmare 200 drog til jordmor Johanne Marie Nygaard i Norheimsund for å gøyme seg i månedene før fødselen. (Førstesideoppslag BT, videointervju bt.no)
1. april: Tjente på manglende kontroll
4. april: De styrte adopsjonsnettverket i Bergen (BTMagasinet)
- 6.april: Adopsjonene som aldri ble registrert
- 6.april: Historien om en helsesoldat (bt.no)
- 7.april: Kvinner og barn sist! (leder av sjefredaktør Trine Eilertsen om adopsjon)
- 12.april: Adoptertes klassereise
12. april: Noen attester var nok til å bli godkjent som foreldre
- 21.april: Adopterte nektes innsyn
21. april: Da moren kom på besøk, var sønnen adoptert bort (BTMagasinet)
30. april: Statsarkiv får støtte
8. desember: Adopterte får nei til støtte
14. desember: Håper å finne slekt med ny lov
- Blogginlegg på <http://blogg.bt.no/norskadopsjon/> :
- 15.februar: En pike De kan få
- 20.februar: “Ingen mor maa til tidsfordriv sitte med sit barn paa fanget (bt.no)
- 14.mars: Historiens ansikt
- Artikler publisert i Aftenposten gjennom stoffutveksling:
- 1.april: Del 4 (ap.no)
- 28.juli: Del 1

2. Når og hvordan kom arbeidet i gang. Hva var ideen som startet det hele?

2.1 Ide

2.1.1 Spor 1

I januar 2010 fikk Helle Aarnes et brev fra Mona Herland, daværende leder i Foreningen Adopterte. Herland hadde lest Helles artikkelserie og bok Tyskerjentene, og tilbød Helle å skrive bok om norskadoptertes historie. (Ordet “adopterte” bruker vi heretter om norskfødte adopterte.) Helle takket nei til boktilbudet, men påpekte at materialet var journalistisk interessant og at hun gjerne ville jobbe med temaet.

Hun hadde tidligere gått gjennom store deler av Nasjonalbibliotekets samling av Alle Kvinners Blad. De fleste utgavene på førti- og femtitallet inneholdt rubrikkannonser der fortvilte kvinner ville gi bort nyfødte eller småbarn. Barnløse annonserte også, de ønsket barn de kunne overta ”som sine egne”.

Annonsene hadde hun kopiert og arkivert. Nå gikk hun på ny til Nasjonalbiblioteket og Alle Kvinners Blad. Det var tydelig at det også fantes profesjonelle, private aktører i dette markedet. Flere navngitte jordmødre, sakførere og private adopsjonskontorer henvendte seg til gravide og potensielle adoptivforeldre. De lovet “billige plasser” og diskresjon.

2.1.2 Spor 2

Da Gunnar Wiederstrøm i 1985 jobbet som sosialkurator, fikk han høre at sentrale personer innen offisiell adopsjonsformidling skulle ha formidlet barn til adopsjon privat. Som journalist i BT, tok Gunnar i 2008 opp igjen dette sporet. Han fikk kartlagt litt av adopsjonens omfang, men kom i løpet av sine fire tilmålte uker ikke til bunns i materialet.

2.2 Starten på arbeidet

Det ble raskt klart at temaet ville kreve ekstra ressurser. Helle fikk midler fra BT til fire ukers arbeid. En viktig utfordring var å finne ut hvor mange norske barn som er adoptert bort av enslige kvinner. Ingen så ut til å ha de totale antall slike adopsjoner; SSBs oversikt startet i 1960. Barne-, og likestillingsdepartementets tall, 60.000 adopsjoner (1917-1998), inkluderte utenlandsadopsjoner, stebarns- og barnevernsadopsjoner. I et par hovedoppgaver fantes lokale tall. Heller ikke Foreningen Adopterte kjente til et totaltall.

Helle bestemte seg for å la tallsporet hvile. Hun visste nå nok til å ha en hypotese om at titusenvis av nordmenn hadde en adopsjonshistorie i nær familie. 47.000 av departementets registrerte adopsjoner var innenlandsadopsjoner. En stor del av disse måtte nødvendigvis være “vår type” adopsjoner. I tillegg tydet mer enn hundre private rubrikkannonser fra ett ukeblad på et stort omfang. Resten av tiden gikk med til å prøve å skaffe oversikt over et enormt, men påfallende dårlig belyst tema. Prosjektet ble deretter midlertidig lagt til side.

Høsten 2010 ble Ingvild Rugland koplet på. Begge jobbet med temaet parallelt med annen jobbing. Januar 2011 gikk Helle i fødselspermisjon, og i samråd med nyhetsredaktør bestemte vi oss for å utsette prosjektet til høsten samme år.

Da prosjektet ble gjenopptatt, leverte alle tre journalistene en prosjektskisse til BTs ledelse 24. januar 2012 og ba om tid til å realisere fem hovedspor:

- 1) Samfunnet og institusjonene rundt kvinnene
- 2) Mødrene som adopterte bort barna
- 3) Jordmødrene som drev private fødeklinikker
- 4) Barna som ble adoptert bort
- 5) Adopsjonsformidlingen

3. Hva var den sentrale problemstilling ved starten av prosjektet?

Spørsmålet som var det aller viktigste var i januar 2012:

- Hva fikk tusenvis av norske kvinner til å adoptere bort barna sine?

Andre spørsmål var:

- Hvor mange norske barn ble bortadoptert av sine mødre?
- Hvilken rolle spilte norske myndigheter i kvinnens valg?
- Adopsjonstallene eksploderte på 1940-tallene. Hvorfor?
- Hvordan fungerte adopsjonsnettverket i Bergen og omegn?
- Hva slags rolle spilte jordmødre i den private adopsjonsformidlingen?

4. Ble problemstillingen endret underveis, i så fall hvorfor og hvordan?

I punkt fem i vår opprinnelige prosjektbeskrivelse, skulle vi kartlegge det vestlandske adopsjonsnettverket. Det gjorde vi. Men ett av våre viktigste mål under dette punktet, var å dokumentere hvorvidt sentrale offentlig ansatte faktisk hadde misbrukt sine stillinger og blandet roller under adopsjonene. Fra arbeidet i 2008 hadde vi dokumenter som viste at Sosial-og justisdepartementet og barnevernet hadde kritisert en av de sentralt ansatte ved et offentlig adopsjonsorgan. Vedkommende skulle ha blandet rollene sine. Dokumentene sa imidlertid lite spesifikt om hvordan dette skulle ha foregått. Dermed var vi avhengig av muntlige kilder for å opplyse saken. De vi snakket med sa de ikke husket detaljer rundt kritikken. Den offentlig ansatte som var gjenstand for kritikken, sa, da vi konfronterte henne med den, at hun ikke husket noe. Mange andre potensielle kilder var døde. Denne delen ble lagt bort. Isteden valgte vi å konsentrere oss om adopsjonsnettverket i Bergen og omegn.

5. Hva er genuint nytt i saken?

Vårt arbeid med norsk adopsjon har frembragt følgende ny informasjon:

- Rundt 30.000 norskfødte barn ble adoptert fra 1918 til slutten av 1970-tallet. Vi er de første som innhenter, beregner og sammestiller alt tilgjengelig tallmateriale. Anslaget er forsiktig, og kan vanskelig bli helt presist, men er likevel verdifull. Dette var et av arbeidets viktigste mål.
- Vi har for første gang dokumentert at adoptivfamiliers inntekt var betraktelig høyere inntekter enn andre familier. På oppdrag fra BT undersøkte Bergen Byarkiv adoptivfedres inntekt. Den var gjennomsnittlig 47 % høyere enn normal årslønn. Den viste også at arbeiderforeldre havnet bak i adoptivkøen. Bare 2 % av adoptivforeldrene i utvalget var “arbeidere”.

- Norske myndigheter har ikke informasjon om en stor, og potensielt sårbar barnegruppe. De vet ingenting om hvordan det gikk med de bortadopterte barna. De vet heller ikke hvordan det gikk med kvinnene som ga bort barna sine, eller familiene som tok i mot dem.
- Det har ikke vært gjort forsøk på å innhente denne informasjonen.
- Det finnes heller ingen forskning på norskadopsjoner.
- Enslige fødende ble systematisk annerledes behandlet enn andre fødende. Kvinnene måtte føde med en bleie eller laken over ansiktet. Barn av ugifte kvinner fikk navlestrengen kuttet raskere enn andre nyfødte. Fødeseng og journal ble merket “spuria” (betyr uekte og falsk). Praksisen var brukt ved de største, norske sykehusene.
- De gravide ble ikke oppmuntret til å beholde barnet, slik de etter loven skulle bli.
- Mange adopsjoner ble formidlet og gjennomført på en kritikkverdig måte.
- Fylkesmannens kontroll av adoptivhjemmene var mangelfull.
- Fire kvinner styrte og kontrollerte egenhendig private og offisielle adopsjoner i Bergen og omegn. Systematikken og omfanget var ukjent.
- Kvinnene i nettverket opererte med dekknavn og dekkadresser for å skjule adopsjonene.
- En lokal jordmor leverte minst 200 barn til adopsjon fra sin private klinikk i Norheimsund. Hun leverte også barn til adopsjonsnettverket i Bergen. Hun huset et stort antall gravide kvinner hjemme hos seg, i tillegg fikk hun innlosjert gravide hos andre i bygda.
- Til slutt tar vi med et funn vi syntes var rørende, en av de sentrale kvinnene i adopsjonsnettverkets private arkiv; et fotoalbum med bilder av alle barna hun hadde formidlet til adopsjon. I albumet var barna uten navn, men utstyrt med et nummer.

6.0 Motstand

Vårt arbeid skiller seg fra mye annen moderne journalistikk, rett og slett fordi det ikke finnes digitale, søkbare databaser med relevant informasjon om temaet. Dette, og mangelen på forskning og informasjon, var av arbeidets største utfordringer.

Vi snakket med mange, og maste på mange. For å få tilgang til klausulert materiale vektla vi gjennom hele prosessen å skaffe oss velvilje hos en lang rekke arkivarer, og å dyrke kontakten med dem som viste oss tillit og vilje til samarbeid. Mer om dette under punkt 7 Metode.

6.1 Arkiver: Ødelagte, usorterte, spredte og ulikt systematiserte

Mange privatarkiver er ødelagt fordi noen har fryktet at sensitive opplysninger skulle komme på feil hender. Norheimsund-jordmor Johanne Nygaards private arkiv fant vi aldri. Om det er destruert, vet vi ikke, men dette gjorde det vanskeligere for oss å få oversikt over det økonomiske aspektet ved hennes bidrag til adopsjonsformidling.

Andre arkiver er ødelagt eller ufullstendige fordi viktig innhold er forsvunnet. Arkivet etter Bergen Kommunale Spebarnshjem er et eksempel på dette.

Flere av de fire sentrale kvinneskikkelsene i adopsjonsvirksomheten i Bergen hadde egne, private arkiver, som de selv disponerte. Atter andre er ikke systematisert og derfor ikke tilgjengelige. Fødselslege Inger Haldorsens enorme private arkiv var et eksempel på dette.

Arkiver med opplysninger om adopsjon eller adopterte befinner seg hos en rekke ulike instanser over hele landet. At de er ulikt systematisert, gjør de ekstra vanskelig tilgjengelig, og materialet viser seg ofte lite sammenlignbart.

6.2 Taushetsklausul

Ingen saker er strengere taushetsklausullert enn adopsjonssaker. Taushetsplikten gjelder i hundre år. Bare den adopterte selv har innsynsrett. Om den adopterte dør, er informasjonen likevel taushetsbelagt i hundre år, selv for barn, barnebarn - og journalister. For oss var de adopterte selv i utgangspunktet vår eneste måte å komme inn i enkeltsakene.

6.3 Kilder som trakk seg

Tidlig i prosessen hadde vi presentert vårt prosjekt til Bjørn Steinar Meyer, forfatter av boka ”Mødre uten barn” om jordmor Maghild Lunders på Mysen. Han ga oss navnet på en kvinne bosatt i Bergen. Som ung, ugift jente hadde hun i hemmelighet født et barn på Mysen. Barnet ble adoptert til USA. Historien var ikke omtalt i Meyers bok. Vi kontaktet kvinnen, som stilte til åpent intervju med foto, og deretter godkjente intervjuet som hun fikk oversendt på mail. Hun har i dag god kontakt med sin datter.

Temaet ble likevel temaet for følelsesmessig sterkt for den eldre damen. Gamle sår ble revet opp igjen. Hun trakk intervjuet før publisering. Kilder som lar seg intervju, men som i løpet av prosessen blir overveldet av sterke følelsesmessige reaksjoner, har dessverre vært en gjenganger i arbeidet.

Noe lignende skjedde da vi ville fortelle historien til en forent adoptert familie, og hentet opp igjen et lagret tips fra våren 2011 om en kvinne som lette etter sin biologiske familie. Hun hadde kontaktet BT for hjelp. Journalist og fotograf møtte kvinnen, men saken ble aldri trykket, av hensyn til kvinnens biologiske mor. Da vi ett år senere, våren 2012, kontaktet kvinnen, hadde hun fått kontakt med sin biologiske familie. Både hun og familien ville gjerne stille opp i avisen. Intervjuavtalen med samtlige var spikret, og den adopterte kvinnen selv skulle flys inn fra sitt hjemsted.

Kvelden før intervjuet skulle finne sted, ringte kvinnen og avlyste. Familien orket likevel ikke søkelyset en artikkel ville medføre.

6.3 Dødsfall

Mange av dem adopsjonshistoriene omhandler, er døde. En av kildene i Norheimsund døde en uke før vi skulle besøke ham. Kilder vi hadde intervjuet, døde før vi hadde arbeidet ferdig. Blant annet hadde enkelte ikke fått godkjent sitater til artikler. Vi kunne derfor ikke bruke disse. Tidsvitner viste seg å være demente eller ellers ute av stand til å la seg intervju.

7. Kort beskrivelse av organiseringen av arbeidet, metodebruk, kildebruk, problemer underveis.

7.1 Organisering av arbeid

Temaet var stort, og det framsto naturlig å holde fast ved den femdelte prosjektskissen fra 24. januar 2012. Vi tok ansvar for hver våre deler av prosjektet. Helle jobbet med del 1 (det overordnede bildet med adopsjonshistorien og institusjonene) og del 3 (saken med barneperspektiv). Ingvild jobbet med del 2 (mødrenes historie) og del 4 (jordmorvirksomheten). Gunnar jobbet med del 5 (adopsjonsnettverket i Bergen).

7.1.1 Google-docs

Emnene fløt naturlig over i hverandre, og vi holdt tett kontakt gjennom hele arbeidet. Med delte dokumenter i Googledocs kunne vi lett følge hverandres arbeid og unngå repetisjon og dobbelarbeid. Vi hadde egne dokumenter for kildeopplysninger, daglig arbeidslogg, ideer til ekstra nyhetssaker, og en tidslinje som systematiserte den kompliserte adopsjonshistorien. Tilbakemelding på blogginnlegg og etter hvert også publisering av sakene ble også loggført og systematisert.

Regnearket med kildelisten ble flittig brukt. Hver gang vi hadde snakket med noen, markerte vi hvem som hadde gjort det og stikkord på hva som kom ut av det. Ettersom Helle Aarnes har sitt arbeidssted i Oslo, var det ekstra viktig at vi oppdaterte digitale arbeidsverktøy kontinuerlig, etter som vi ikke fysisk satt sammen. Hver mandag hadde vi et fast møtetidspunkt for å oppdatere hverandre. Ofte møttes vi alle i Bergen.

7.1.2 Ringpermer

Vi satt etter hvert med mengder av papirkopier fra originaldokumenter, arkivmateriale og bøker. Dette ble arkivert og systematisert i ringpermer.

7.1.3 Egne faktadokumenter

Vi jobbet med en rekke kompliserte saker, med mange aktører og mye dokumenter. I ekstra kompliserte eller papirrike saker sammenfattet vi det vi kunne lese ut fra papirene i et eget dokument. Slik var det lettere å holde oversikt, ett sted. En av de adoptertes historie var et eksempel på en slik sak. Vedkommende fikk dokumentet oversendt på mail, og kunne dermed kvalitetssikre fakta.

7.1.4 Blogg, Twitter og Facebook

I researchfasen opprettet vi en blogg der vi fortalte om adopsjonsprosjektet. Hovedhensikten var å komme i kontakt med flest mulig førstehåndskilder. Alle henvendelser ble loggført og systematisert.

Vi brukte Twitter til å spre blogginnleggene. Målet var å få kontakt med personer med førstehåndskunnskap om adopsjon.

Vi brukte også BTs og våre egne Facebook-profiler til dette.

7.2 Metode og kildebruk

7.2.1 Personlig kontakt

Vår aller viktigste metode ble å etablere personlig kontakt med kilder. Personlig oppmøte, personlig kjemi, small talk og tidsbruk var sentralt i å få ut informasjon. Som metode må ikke dette undervurderes.

7.2.2 Arkiver

Tidkrevende, manuelle arkivsøk var fra første stund en sentral del av vår metode. Det meste av kjent informasjon på temaet befant seg i arkiver av den gammeldagse sorten, der materialet ikke kan fraktes ut av lesesalen. Tidlig i arbeidet sendte vi derfor en forespørsel til en rekke sentrale arkivinstitusjoner om hvilke arkiver de satt på som kunne tenkes å være relevante.

Sensitive personopplysninger gjør innsyn vanskelig, men vi møtte ofte opp personlig. Vi hadde alltid som utgangspunkt at vi ønsket å lete i arkivene selv; vår erfaring var nå at vi som journalister fant andre ting enn arkivarene. Noen ganger visste vi nøyaktig hva vi lette etter, andre ganger ante vi ikke hva som fantes. Om vi ikke fikk tilgang til arkivet selv, benyttet vi av Forvaltningslovens bestemmelse om at arkivets innhold skal gjøres tilgjengelig, og ba arkivansatte om å lete for oss. Om vi kjente arkivets innhold, fikk de gjerne en slags liste over det vi lette etter. Hvis ikke forklarte vi mer generelt hva vi var ute etter.

De arkivansattes velvilje var helt uvurderlig for oss. Uten deres forståelse og interesse ville vi trolig ikke vært i stand til å dokumentere så mye som vi til slutt klarte.

Eksempelvis benyttet Bergen byarkivs medarbeidere seg av følgende arkiver underveis:

- Bergen sunnhetsvesen, senere helsesråd
- Bergen kommunale mødre hjem

- Bergen kommunale spebarnshjem
- Bergens kommuneforhandlinger
- Bergen ligningsvesen
- Folkeregisteret i Bergen
- Adressebøker for Bergen
- Inger Haldorsens arkiv
- Merinospinneriets arkiv

7.2.3 Hordaland fylkeskommunes arkiv:

- Fylkeskommunen eide Chr. Michelsens barnehjem i Os, hvor flere av aktørene vi omtaler hadde roller. Der fikk vi gjennomgå brevarkiv fra barnehjemmet og protokoller for inn- og utskriving av barn. For å få tillatelse til dette, måtte vi skrive under en taushetserklæring på at personopplysninger ikke ville bli videreformidlet. Vi fikk også gjennomgå styreprotokoller, som viste at selve adopsjonsvirksomheten kun var nevnt ved en håndfull anledninger.

7.2.4 Bergen byarkiv

Vi hadde tett kontakt med Bergen byarkiv i hele prosessen. Et av arkivene vi ønsket tilgang til, var fødselslege Inger Haldorsens private arkiv. Først fikk vi beskjed om at dette var nedpakket i pappesker, og utilgjengelig. Etter hvert skjønte arkivarene hvor viktig kunnskap om fødselslegens engasjement i adopsjonsformidlingene var for prosjektet. På forespørsel grovsorterte de arkivet for å hjelpe oss å få oversikt. Gjennom dette arkivet kunne vi endelig dokumentere det vi hadde ant: at jordmoren i Norheimsund, som tok i mot enslige gravide fra hele landet, var tett forbundet med adopsjonsformidlere i Bergen. Nå fant vi nemlig refusjoner av drosjeregninger og bussbilletter fra turer til og fra Norheimsund; spesifisert blant annet som “fra føden” og “bringing av barna”. Det var også refusjon for reiser til og fra Mobergslie/Chr.Michelsens barnehjem.

At det ble levert barn fra Norheimsund til adopsjonsnettverket i Bergen var en hypotese vi hadde jobbet med. Vi var bare dager før publisering av første artikkel da dette gjennombruddet kom og vi fikk bekreftet dette.

Gjennom kildesamtaler hadde vi hørt om en eldre kvinne som kom røykende ut av en taxi i Norheimsund, gått inn til jordmoren på fødeklirikken for så å komme ut igjen med et nyfødt barn, stadig røykende. Vår antakelse var at den kjederøykende damen var Inger Haldorsen, om henne ble det nemlig sagt at hun alltid røykte, unntatt under fødsler og på Stortingets talerstol. Det er grunn til å anta at Haldorsen også dro til Norheimsund for å hente barn, men dette kan vi altså ikke slå fast.

7.2.5 Statsarkivet i Bergen

* Statsarkivet i Bergen har arkivene for alle adopterte i Hordaland. Kun adopterte selv kan søke innsyn i mappene sine. Siden Statsarkivet i Bergen har en mer liberal tolkning av adoptertes innsynsrett enn mange andre fylker, har adopterte fått tilgang til mer journalmaterieill om adopsjonsforeldre og biologiske foreldre enn i andre fylker. For oss har det vært av stort betydning. Som direkte konsekvens av at våre adopterte kilder har hatt tilgang til mer skriftlig materiale om sin adopsjonsprosess, har vi fått mer informasjon om hvem som organiserte adopsjoner i Bergen.

- Det var slik vi kunne dokumentere at også Nasjonalhjelpen for krigens ofre var sentral i adopsjonsnettverket i Bergen.
- Statsarkivet har også arkivene etter Nasjonalhjelpens bergenskontor. Ansatte der foretok en grovsiling av klientmappene til kontoret og fant ingen adopsjonssaker.

7.2.6 Manuelle arkivøk:

Bergen Byarkiv

- Bergen Mødrehjems årsprotokoller
- Bergen Kommunale Spedbarnshjems arkiv
- Inger Haldorsens private arkiv

Statsarkivet i Bergen

- Personopplysninger om Martha Johnsen
- Diverse eldre telefonkataloger fra Hordaland.
- Nasjonalhjelpens bergenskontor.

Hordaland fylkesarkiv:

- Interkommunalt arkiv i Hordaland IKS

Hordaland Folkeblads arkiv

Kvam herads arkiv

- Nygaards protokoller
- Kirkebøker på kirkekontoret i Kvam

Nasjonalbiblioteket:

- Alle Kvinners blad 1940-1955

Bergens Tidendes klipparkiv

Fotosamlingen på Universitetet i Bergen

Fotosamlingen på Riksarkivet

Fotosamlingen på Arbeiderbevegelsens arkiv

Fotosamlingen på Bergen Byarkiv

Fotosamling på Fylkesarkivet

7.2.7 Andre arkiver:

- Interkommunalt arkiv i Hordaland IKS
- Statsarkivet i Oslo
- Riksarkivet
- Statistisk sentralbyrå
- Nasjonalbiblioteket
- Bildesamlingen ved Universitetsbiblioteket i Bergen
- Oslo Byarkiv
- Kvam herads arkiv (for Nygaards protokoller)
- VGs og Aftenpostens elektroniske arkiver
- Bergens Tidendes tekst- og billedarkiver
- Hordaland Folkeblads arkiver
- Bibsys
- Bergen Offentlige Bibliotek
- www.oslobilder.no
- www.oppslagsverket.no
- VG scannet fra 1945.
- Aftenposten

- Bibsys
- Retriever

7.2.9 Annet arkivmateriale:

- Bergen Helseråd, adopsjonsarkiv 1952–1983
- Bergen Helseråd, årsberetninger 1936–1980
- Bergen Sunnhetsvesens Arkiv 1805–1950
- Christian Michelsens barnehjem, årsberetninger 1945–1980
- Christian Michelsens barnehjem, styreprotokoller og korrespondanse 1945–1980
- Christian Michelsens barnehjem, innskrivingsprotokoller 1945–1980
- Bergen Mødrethjem, årsberetninger 1906–1980
- Jordmorprotokoller hos fylkesmannens arkiver
- Alle Kvinners Blad, årganger fra 1940 til 1957
- Statistisk sentralbyrå: Norges Offisielle statistikk A 109: Adopsjonsstatistikk 1963
- Statistisk sentralbyrå: Barnevernsstatistikk 1954–63

7.2.10 Intervjuer

- I 2008 intervjuet Gunnar Wiederstrøm bortimot 50 kilder i Bergen kommune, Hordaland fylkeskommune, Bufetat, Fylkesmannen i Hordaland, Justisdepartementet og Sosialdepartementet. Disse ga mye av grunnlaget for sakene om adopsjonsnettverket i Bergen og adopsjonsformidlingen fra Fylkesmannens side.
- Totalt intervjuet vi minst 180 kilder vinteren 2012. Dette inkluderer:
 - En rekke adopterte, mødre til adopterte, barn, barnebarn og søsken av adopterte.
 - Foreningen Adopterte, medlemmer og styremedlemmer. Vi rekrutterte mange kilder fra årsmøtet som fant sted i Bergen, 11. februar 2012. Der orienterte vi om prosjektet, og fikk på dette møtet grovsilt 20 personers adopsjonshistorier. Disse ble systematisert i kildelistene våre i Google-dokumenter.
 - En rekke tidligere ansatte hos Fylkesmannen i Hordaland, Bergen kommune, Christian Michelsens barnehjem, Sosialdepartementet, Justisdepartementet og Statens adopsjonskontor.
 - Familiemedlemmer og venner til tidligere ansatte ved Bergen Helseråd og Nasjonalhjelpen for krigens ofre.
 - En rekke ansatte i ulike arkiver, fotosamlinger, biblioteker osv
- Vi kontaktet nåværende og tidligere jordmødre ved Haukeland universitetssykehus. Pensjonert jordmor Jorunn Fløysand kjente en kvinne som hadde født i hemmelighet hos distriktsjordmor Johanne Nygaard. Jordmoren skulle ha formidlet barn til adopsjoner. Vi bestemte oss for å finne ut alt vi kunne om denne jordmoren.

7.2.11 Søk i litteratur:

Vi søkte i bibliotekdatabasen Bibsys etter publisert adopsjons-materiale. Det ga noen resultat i form av et par hovedoppgaver med lokalt tilsnitt, noen kapitler i nyere publikasjoner og eldre historieverk. Ingen bøker omhandlet norsk adopsjon spesielt. Vi fant ingenting nasjonalt.

Fullstendig litteraturliste:

- Herborg Øian med flere: “Minneoppgåve for eldre 1981”, fra Hordaland i nær fortid, Oslo 1985.
- Liv Thoring: Enslige mødre og anonym adopsjon i Norge, Universitetet i Oslo 2008
- Sigrun Hvalvik og Ellinor Young: “Et sted hvor hun kan finne seg til rette og bo”. Om ugifte mødre og fødehjem i Telemark i perioden 1916–1965. Høgskolen i Telemark 2006.
- Turid Vaagen/Sosialdepartementet: Adoptivbarn og deres familier, 1972
- Astri Andresen: “Hender små, Bortsetting av barn i Norge 1900-1950”. Fagbokforlaget 2006
- Gunnhild Blåka Sandvik: Fra distriktsjordmor til institusjonsjordmor, UiB 1995
- Bjørn Steinar Meyer: Mødre uten barn, Valdisholm forlag 2007
- Marianne Hognestad og Knut R. Steenberg: Adopsjonsloven. Kommentartutgave, Universitetsforlaget AS, 2000
- Marie Skutlaberg: “Då kvemmingar flest var heimfodingar”, Bygdejol 2002, Kvam sogelag
- Anders Bjarne Fossen (red.), Anders Haaland, Jo Gjerstad: “Bedre frem Bergen. ” Bergens næringsliv 1845-1995, Bergen Næringsråd 1995
- Bergen By, Januar 1951
- Oslo kommune/Aline Spedbarnsenter: Alines historie 1907–1992. Oslo, 1993
- Ida Blom: “Ingen mor maa til tidsfordriv sitte med sitt barn paa fanget”. Fra “Historie nedenfra”. Festskrift til Edvard Bull. Universitetsforlaget 1984.
- Else Øyen: “Ugifte mødre – en sosiologisk undersøkelse”. Universitetsforlaget, Oslo 1966.
- Grete Hovind Stang: “Ugift mor”. Universitetsforlaget, 1983
- Det Kgl. Sosialdepartement: Barnevernet. Rundskriv nr. 36. “Adopsjonsformidling”. Oslo, 1964
- Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet: “Nasjonal kartlegging av omsorgssvikt og overgrep i barnevernstinstitusjoner 1945-1980”. Oslo, 2004
- NOU 2004: 23 “Barnehjem og spesialskoler under lupen”
- NOU 2009: 21 “Adopsjon - til barnets beste”
- Inger Haldorsen: Flere leserinnlegg og kronikker om adopsjon i VG og Norges barnevern.
- Rapport fra Granskningsutvalget for barnevernstinstitusjoner

7.2.12 Andre skriftlige kilder:

- Adopsjonsbevillinger, søknadsskjema, helseerklæringer, rapporter, brev mm fra mappene til adoptivbarn
- Personlige dokumenter og bilder fra adopterte
- Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet
- Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet
- Ot.prp. 26, Om lov om endringer i adopsjon, 1956
- Øyvind Risvik og Gro Berntzen: “Adoptert”. Vi over 60, februar 2012
- Knut Hovind: “Vi ble født i dypeste hemmelighet”. Norsk Ukeblad nr. 10, 2008.
- Brev fra Justisdepartementet og Sosialdepartementet vedrørende adopsjonssaker i Hordaland.
- Flere dommer fra tingrett/byrett og lagmannsrett vedrørende adopsjonssaker.

7.3 Problemer underveis

7.3.1 Jakten på en mor

Å finne en mor som ville stå frem og fortelle om barnet hun ga bort, var noe av det mest utfordrende med artikkelserien. Etter publisering fikk vi et par henvendelser fra anonyme kvinner som ønsket å fortelle sin historie til oss på telefonen, men ingen av dem klarte eller ønsket å stå frem, heller ikke anonymt. Tabuet og skammen rundt det å gi bort et barn var fremdeles for stor. Vi hadde før publisering søkt via Facebook, BTs blogg om prosjektet og via Twitter. Mange hadde innspill til problemstillinger, men ingen mødre ønsket å fortelle.

8. Selve arbeidet, kildebruk og problemer underveis

Da Gunnar i 2008 lette etter forskning og utredninger om norsk adopsjon i offentlige databaser, fant han kun én undersøkelse, en nesten 30 år gammel kvalitativ undersøkelse av 27 adoptivbarn i Oslo og Bærum. Han sjekket om Bergens Tidendes klipparkiv reflekterte inntrykket av at adopsjon hadde vært svært utbredt, men underdekket. Under "Adopsjon" fant han ingen artikler om norskadopterte, omfang eller årsaker, kun generelle artikler om barnehjem i regionen og enkeltskjebner fra 90-tallet. Derimot inneholdt arkivet mange artikler om utenlandsadopsjon.

Noe av det første vi gjorde da vi tok opp igjen arbeidet i 2012 var å fortsette jakten på antall norskadopterte. Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet hadde ingen vesentlig informasjon, og klarte heller ikke å fremskaffe dette så lenge arbeidet vårt pågikk. Til slutt ba de oss "undersøke kirkebøkene".

En NOU fra 2009:21 påpekte at den nasjonale adopsjonen før 70-tallet var "betydelig", og at det er "påfallende at det ikke kan vises til forskningsprosjekter av større omfang på dette feltet."

Vi leste Knut Steenbergs - Norges kanskje fremste adopsjonsekspert - kommentar til Adopsjonsloven., og bestemte oss for å kontakte ham. Han bekreftet at norske myndigheter rett og slett ikke vet hvor mange adopterte det finnes i Norge. Informasjonen finnes ikke. Han bekreftet også det som rubrikkansensene var et hint om: at det fantes et uregulert, illegalt adopsjonsmarked. Imidlertid sa han at han ikke trodde dette var stort, og at ulovlighetene for det meste var avvirket innen 1960. Vi bestemte oss for å jobbe videre med dette sporet.

At det knapt fantes forskning på temaet, hadde vi allerede kartlagt. At norske myndigheter knapt visste noe som helst om en så stor, antatt sårbar barnegruppe og deres foreldre - dét var nesten ikke til å tro. Det motiverte oss ekstra for videre undersøkelser.

8.1.1 Hovedartikkel 1: Herborgs historie. Samfunnet og institusjonene rundt kvinnene

En utfordring med første artikkel var at den skulle favne over mye; introdusere et ukjent tema, hvor mange barn som var adoptert i Norge, i tillegg til institusjoner, strukturer og holdningene kvinnene møtte i adopsjonsprosessen.

For å formidle budskapet uten å "drepe" leseren med fakta, var det viktig å binde all informasjonen sammen med én morshistorie.

Gjennom samtaler med Lise Haaland ved Lokalhistorisk avdeling på Bergen offentlige bibliotek fant vi "Minneoppgave for eldre 1981", der Herborg Øian selv forteller om barnet hun satte bort. Hun ble gravid som ugift ungjente i 1933. Barnefaren nektet farskap, Herborg måtte flytte hjemmefra og dro til Bergen og senere Bergen Mødrehjem.

Vi så på teksten som et verdifullt tidsbilde og førstehåndsskildring, og valgte å bruke bruddstykker som gjennomgangshistorie i første sak. Har fant vi detaljert informasjon om

livet på Bergen Mødrehjem i 1934. Hjemmet var sentralt i det bergenske adopsjonsvirksomheten.

På forespørsel gikk Åsta Vadset ved Bergen Byarkiv gjennom mødrehjemmets årsmeldinger fra 1917 til 1974. Hun laget en oversikt over antall barn, adopterte, pleiebarn og bortsatte barn. Hun gikk også gjennom beleggprotokollene for en femårsperiode. Her fant hun vanlige årsaker til opphold på mødrehjemmet var «husmangel, psykiske vansker, alkoholmisbruk» osv. Kvinnene var sosialt sett vanskelig stilte, konkluderte Vadset.

Hovedarkivet etter mødrehjemmet var klausullert, men på forespørsel ga Vadset oss tilgang til årsrapportene. Nå avfotograferte vi arkivsider med relevante funn, systematiserte disse og kunne slik studere materialet også utenfor lesesalen. Ny informasjon om ansatte, regelverk, betaling for å bo på hjemmet med barn var resultatet. Også tidsvitnet Herborgs påstand om at det var «*dameforeningar frå sossen i byen*» og velkjente familier fra det bergenske borgerskap som finansierte mødrehjemmet, kunne vi nå dokumentere.

I årsrapportene fant vi imidlertid lite omtale av adopsjoner. Noen få steder var det markert med en "A" eller "Adoptert". Vi ba derfor arkivmedarbeider Vadset lete etter registrerte adopsjoner i hovedarkivet, der vi ikke hadde innsyn. Hun fant en rekke registrerte adopsjoner, og ga oss sladdete arkivsider som tydelig viste hvor knapt en adopsjon ble dokumentert. F.eks: "Til adopsjon. Laksevåg", eller ganske enkelt "Adopsjon".

I Herborgs tekst fornemmer vi derimot mer av det menneskelige dramaet i de mange adopsjonene: «*Dei kom inn og såg på oss ulukkelege kvinner og borni våre om lag som det skulle vera ein zoologisk hage. Det var vondt. Mange gjekk der ogso for å sjå ut eit barn til å adoptera – dei som var barnlause sjølve ... Jenta mi var svært vakker som spebarn. Lubben, frisk og smilande. Svært ofte stansa sositetsdamene ved hennar vesle seng. Dei sa kje noko til meg. Å nei. Men eg var redd.*» Vi hadde sammenstilt egne undersøkelser og arkivets gjennomgang, og fikk på denne måten et mer nyansert bilde av funnene.

Det fantes lite fotomateriale av de ulike institusjonene for enslige mødre og barna deres. Noen steder (som Bergen Spebarnshjem) fantes bare et eksteriørbilde, andre steder ingenting. Av Bergen mødrehjem fantes det imidlertid et knippe gode fotografier med pleiersker og barn. Etter litt forhandling, fikk vi utlevert disse til én gangs bruk, sladdet av fotosamlingen. Bildene hadde i mange år hengt innrammet på veggene i mødrehjemmet. Nå gjorde de faktatunge artiklene lettere å formidle.

Vi hadde nå nok informasjon, det meste av den attpåtil ny, til å føle at vi kunne beskrive institusjonen, og tildels også adopsjonene derfra, i en artikkel.

Én sentral opplysning manglet imidlertid; hva skjedde med Herborgs lille datter?

Vi vet lite om hva som skjedde med barna fra Bergen Mødrehjem. Rapportene fra 1934, året Herborg Øian var der med datteren, viser at barnet aldri blir registrert som "bortsatt" eller "adoptert" fra hjemmet. Heller ikke i rapporter fra påfølgende år finner verken vi eller Byarkivet spor av dette. Hvorfor vet vi ikke. Kanskje skyldes det at hun ikke ville skrive under på at hun aldri kom til å oppsøke barnet. Den planlagte adopsjonen ble derfor stoppet. Jenta ble likevel satt bort en stund etter, til pleieforeldre. «*Styrerinna vart sint og sa at eg var ein stor egoist. Eg hadde ikkje lov å tenkja på meg sjølv, berre på barnet.*», skriver Herborg. Bruken av Herborgs egen versjon av historien gjorde det viktig å finne barnet hun satte bort, for å høre hennes versjon. Vi hadde imidlertid ikke noe navn, alt vi visste var at hun ble født våren 1934.

I digitale søkebasen som skattelister og telefonkatalog fant vi ingen Herborg Øian. Hun oppga selv å være født i 1911. Det var altså ikke usannsynlig at hun var død. I januar 2012 kontaktet

vi Statsarkivet i Bergen. Av statsarkivar Yngve Nedrebø fikk vi bekreftet at hun er død, og at hun også hadde hatt en sønn som døde ung.

8.1.2 Digital gravsteinsjakt

Statsarkivar Nedrebø tipset om slettsforsker-nettstedet www.disnorge.no. Nettsiden har en søketjeneste med digitale fotografier av gravsteiner. Herborg Øians gravstein med dødsdato fant vi her; <http://www.disnorge.no/gravminner/bilde.php?id=1308898>.

Her gikk det også frem at Herborg er gravlagt på Øvsttun. En ektemann, men ingen etterkommere, er også oppført på gravsteinen. Dødsdatoen gjorde det imidlertid mulig å lete etter en eventuell dødsannonse i Bergens Tidendes arkiver. Også denne fant vi. I annonsen la vi merke til formuleringen ”Min kjære mor og mormor”, og et ganske vanlig jentenavn (her anonymisert som XX). Ingen etternavn (utenom Øian) var oppgitt, og vi fant ingen ”XX Øian” på 1881 eller skattematene. Vi antok uansett at hun hadde et annet etternavn, siden hun var satt bort som liten. I dødsannonsen sto imidlertid også to litt mindre vanlige navn. Vi tolket disse som Herborgs datterdatter og svigersønn. Et søk på den antatte datterdatterens navn i Bergen på 1881 ga fire treff. Ett av dem hadde felles adresse med en mann med guttenavnet fra dødsannonsen.

Det kunne altså tenkes at vi hadde funnet Herborgs datterdatter og hennes ektemann - og dermed trolig også Herborgs bortadopterte datter. Vi tok sjansen på å ringe datterdatteren, for å få bekreftet eller avkreftet hypotesen. Den viste seg å være riktig.

Vi kunne selvsagt risikere at barnebarnet ikke kjente sin mors og sin biologiske mormors historie, men ut fra dødsannonsens formuleringer (”vår kjære mor og mormor”), antok vi at familien kjente historien. Også dette var riktig.

Herborgs datter ville i dag være nesten 80 år gammel, vi spurte derfor datterdatteren om hun ville formidle en forespørsel om en samtale med BT til sin mor. Det sa hun ja til. Neste dag kunne vi ringe Herborg Øians bortsatte datter.

Datter kjente både moren og morens valg, men hadde et anstrengt forhold til begge deler. Hun ønsket ikke å lese morens fortelling i ”Minneoppgåve for eldre 1981”, men visste om den. Hun gikk likevel med på å møte Helle. Dagen etter fløy Helle til Bergen og gjennomførte og teipet et hyggelig intervju med Herborgs datter.

Til nå hadde vi ikke hatt noen bilder av Herborg. Datter mente å huske at hun hadde ett eneste bilde av sin biologiske mor. Hun trodde det lå et sted på loftet. På vår forespørsel fant hun bildet, og ga oss tillatelse til å bruke det. På mange måter representerte dette håndkolorerte bildet ansiktene til tusenvis av anonyme mødre. Herborg hadde fått et ansikt. Serien hadde fått et inngangsbilde.

8.1.3

Andre funn

De såkalte tyskerbarna gjorde at adopsjonstillene i Norge steg himmelhøyt under andre verdenskrig. Vi ba Byarkivet sjekke om det også var slik i Bergen. Det ble det; 47 av 59 registrerte fedre ved Bergen Mødrehjem i 1942 og 1943 var tyske. Flere av barna ble satt videre til Lebensborn-barnehjem. Norske myndigheter anså etter krigen adopsjon som både enklere og billigere enn barnehjem, ifølge professor Astri Andresen (Bergen, 2006). Det kommunale barnehjemsutvalget i Bergen uttalte i 1947 at «Adopsjon av barn har vist seg å være utmerket. Kommunen bør utruste adopsjonskontoret ved barneforsorgen så godt som mulig, således at personer som ønsker å adoptere barn, kan få dette ordnet hurtig».

Professor Astri Andresen fortalte i intervju at mødre som skulle adoptere bort barna, ikke lenger fikk bo ved Bergen Mødrehjem da det ble kommunalt i 1949. Man ville unngå at

mødre som bodde med barna i påvente av adopsjon, ombestemte seg. Helserådet ville holde løftet til adoptivforeldrene. De mente dessuten at barnet ville få det bedre hos to foreldre, fortalte Andresen.

8.1.4 Et nytt marked

I et søk i VGs digitaliserte avisarkiv viser overlege Eyvind Ek ved Oslo Helseråd som i 1953 uttalte at «Adoptivforeldrene står nærmest i kø», og at Helserådet bare sto for ti prosent av landets adopsjoner. De lange ventelistene skapte lukrative tider for private adopsjonsaktører, som offensive jordmødre og sakførere. Overlege Ek var bekymret: «En hvilken som helst aktør kan jo sette seg ned og drive slik formidling». I historiker Liv Thorings masteroppgave “Enslige mødre” (Universitetet i Oslo 2008) fremgår det at i 1943 strykes 230 av 541 par på Oslo Helseråds venteliste; de hadde fått barn «andre steder».

Astri Andresen (Bergen 2006) bekrefter at norske myndigheter ikke førte noen sentral kontroll med adopsjonsformidling eller adoptivhjem. Helseattester, vigseattester, skattesedler og andre referanser var mer enn nok til å få et barn.

Vi kontaktet igjen adopsjonsekspert Knut R. Steenberg. Han bekreftet opplysningene og uttalte til BT at “mange adopsjoner ble formidlet og gjennomført på en kritikkverdig og svært lite betryggende måte før den nye barnevernloven i 1953”. Han bekreftet også at fylkesmannen ikke gjorde gode nok undersøkelser av adoptivhjemmet.

8.2. Hovedartikkel 2: Mødrenes historie

Som nevnt under punkt 6.3 Jakten på en mor, mistet vi en viktig kilde. Vi hadde også før denne kilden trakk seg, søkt bredt via internett etter spor som kunne lede oss til en og aller helst flere mødre. Vi prøvde via bekjente, kolleger, kilder som var adoptert, men uten hell. Gjennom Foreningen Adopterte fikk vi kontakt med Margit Lømo fra Oslo, som fortalte sin historie til BT.

8.3 Hovedartikkel 3: Barnas historie

Mona Herland ledet Foreningen Adopterte da hun tok kontakt i 2010. Hun ble bortadoptert som ettåring. Historien om hennes biologiske mor var den klassiske fortellingen om den ugifte, unge hushjelpen som “havna i uløkka”.

Vi hadde etter hvert en liste av adopterte som ville fortelle sin historie for å belyse adoptivbarnets perspektiv, men landet på Monas historie. Fordi hun kjente tema og innsynsrettigheter så godt hadde hun fått tilgang til flere dokumenter rundt egen adopsjon enn det som er vanlig.

Å få fri tilgang til et slikt kildemateriale var verdifullt for oss; det gjorde historien lettere å fortelle. Vi hadde erfart nå at de fleste adopsjonssaker har “huller” der all informasjon mangler. Hun hadde aldri fortalt sin historie offentlig. Hun bor også i Bergen og har gjort det i 30 år, til tross for at hun ble født og adoptert i Oslo.

Ganske tidlig bestemte vi oss for å samle informasjonen kronologisk fra intervjuene med Mona og hennes mange papirer i et eget dokument.

Noen etiske problemstillinger fra Mona Herlands sak er drøftet under punkt 10.5

8.4 Hovedartikkel 4: Historien om jordmødrene. Johanne Nygaard.

Vi visste at jordmødre spilte en viktig rolle i formidling av adopsjon, både gjennom allerede publisert materiale, og gjennom våre første innledende kildesamtaler. Det ble tidlig klart for oss at en av de mest sentrale i vårt område var lokalisert i Norheimsund. Vi ønsket mest mulig innsyn i denne virksomheten for å gi et fullstendig bilde av alle sider ved adopsjonsprosessene.

Det eneste skriftlige vi fant om virksomheten til jordmor Nygaard i Norheimsund, var i en

bygdebok for Kvam herad i 2002. Dette ble vi gjort oppmerksom av muntlige kilder i Norheimsund. Mange av dem som ville ha førstehånds kjennskap til det som skjedde, var enten død eller svært gamle. Vi opplevde at flere av kildene våre døde i tidsrommet mens vi jobbet med disse sakene. Det hastet å finne dokumentasjonen vi lette etter.

8.4.1 Norheimsund

Vi reiste til Norheimsund ved tre anledninger. Der oppsøkte vi:

- Presten. Via kirkebøker kunne presten tenkes å ha informasjon om barn som var født hos jordmoren, som i tillegg til sin private klinikk, var distriktsjordmor. Dersom barn var døpt i kirken, for så å bli adoptert, ville det kanskje være notert i kirkebøkene. Presten kjente godt til at jordmoren hadde drevet forretninger med ugifte kvinner, men han fant lite av interesse i kirkebøkene. På grunn av taushetsklausuler, fikk vi ikke personlig innsyn i kirkebøkene. På oppdrag fra oss gjennomgikk presten tiåret fra 1950 til 1960 på jakt etter informasjon.
- Slektninger og tidligere kolleger av Nygaard. Det resulterte blant annet i vesentlig informasjon om at jordmoren i starten av sitt yrkesliv hadde vært ansatt hos fødselslege Inger Haldorsen i Bergen. Vi manglet ennå dokumentasjon på at Nygaard sendte barn til adopsjon via fødselslegen i Bergen, men vi visste at de kjente hverandre.
- Hordaland Folkeblad. Vi gjennomgikk flere ti år med avisårganger, på jakt etter relevant informasjon om jordmoren. Vi var først og fremst på jakt etter informasjon om hvordan Nygaard fikk kontakt med de ugifte.

8.4.2 Jordmorarkivene

Mye informasjon om Nygaards praksis ville finnes i hennes jordmorarkiv. Vi gjorde en rekke henvendelser til kommunearkivet, helsetjeneste og interkommunalt arkiv. Ingen ante hvor arkivet var, eller om vi ville få tilgang til det. Arkivet ville kunne dokumentere om jordmoren faktisk hadde ugifte mødre boende hos seg.

Kommunelegen i Kvam visste hvor jordmorens arkiv var, men var skeptisk til arbeidet vårt. Han ble imidlertid positivt innstilt da han forstod at hensikten var å dokumentere virksomheten og denne ukjente delen av norsk mødre- og kvinnehistorie, og bestemte seg for å hjelpe oss med innsyn. Han kontaktet fylkeslegen for tillatelse til å videreformidle informasjon fra arkivet. Fylkeslegen ga tillatelse til at en helsesøster gikk gjennom arkivet for oss. Det var ikke ideelt, men eneste mulighet til å få mer informasjon om Nygaard.

Vi ga dette oppdraget til kommunens helsesøster:

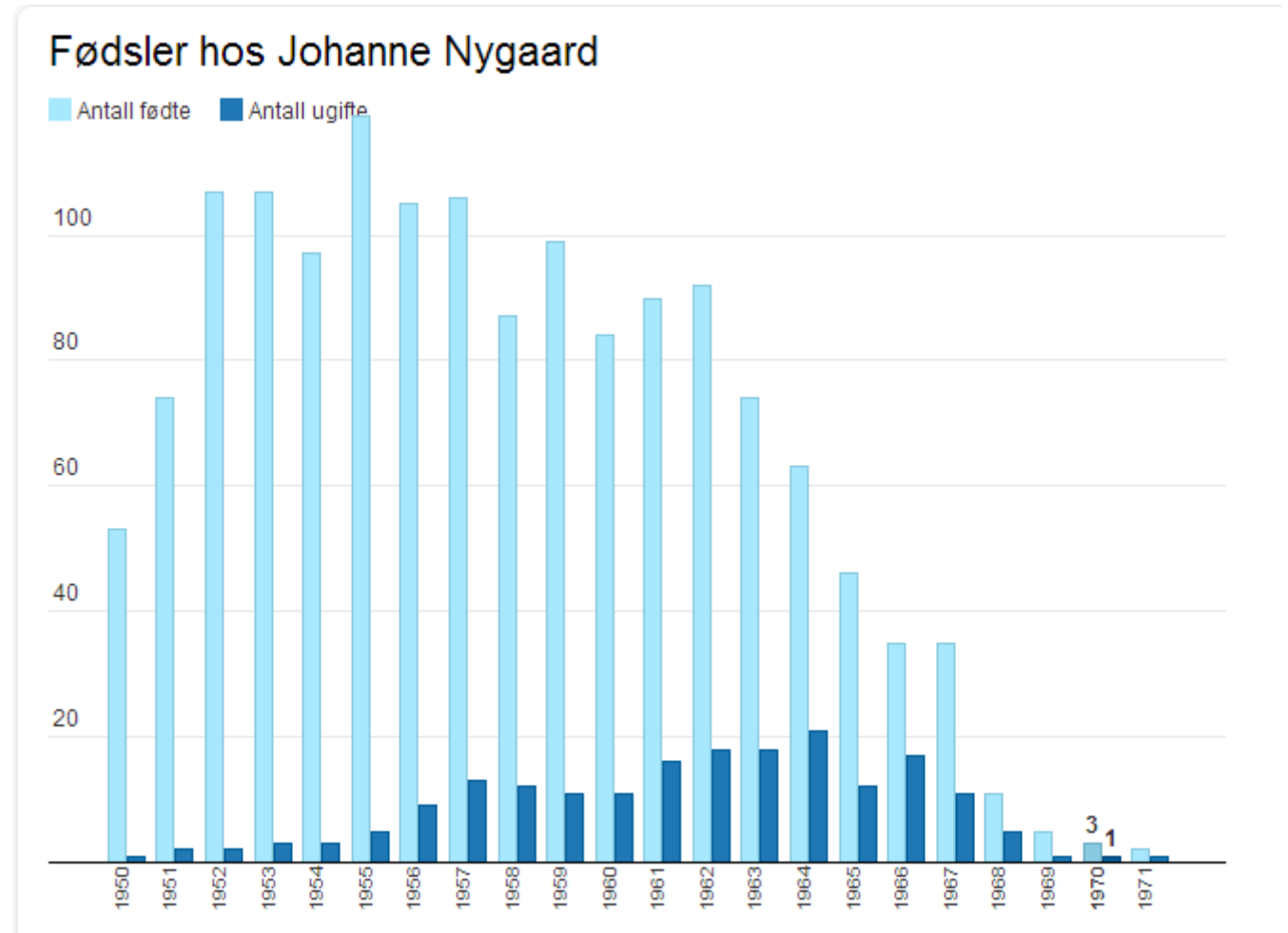
- Hvor mange barn tok jordmoren imot til adopsjon?
- Hvor mye betalte jentene for å bo hos frøken Nygaard?
- Hvor mye betalte de for selve adopsjonsformidlingen?
- Finnes det informasjon om hvorvidt Nygaard selv formidlet adopsjonene?

Vi visste at flere jordmødre på Østlandet var aktive i selve adopsjonsformidlingen (Meyer 2007), og ønsket å finne ut om dette også kunne stemme for Johanne Nygaard. Ingen av våre skriftlige eller muntlige kilder hadde så langt antydning dette, men vi ønsket å få dette sjekket ut i den grad det var mulig.

Tiden begynte nå å løpe fra oss. Vi skulle publisere den første saken lørdag 24.mars, etter seks ukers intens jobbing i denne siste runden. For saken om jordmorpraksisen var det helt vesentlig å

få faktisk informasjon om omfanget av Nygaards virksomhet. Fredag 16.mars fikk vi endelig svar på det vi lurte på:

Mellom 1950 og 1971 tok jordmoren imot 1500 fødende kvinner. Av disse var 190 ugifte. Det var flest ugifte hos henne i årene 1957 til 1966. Etter at Folketrygden ble innført, ble tallet mer enn halvert.

Tabell 8.1: Tabellen viser antallet fødsler hos jordmor Nygaard i Norheimsund. Jordmoren drev virksomhet helt fra 1924, men det har ikke vært mulig å få innsyn i arkivene fra før 1950.

Ifølge helsesøsteren i Kvam, Torill Høyland, var det i protokollene ikke notert hvorvidt barna ble adoptert, kun om mor var ugift. Protokollene inneholdt imidlertid informasjon om at svært mange av de ugifte kvinnene ikke kom fra Hordaland fylke. Her var ugifte gravide fra Stord, Sogn, Oslo, Porsgrunn, Odda, Vaksdal, Brønnøy, Fjell, Nesttun, Gjøvik, Troms, Utne, Sunnfjord, Ålesund, Stavanger, Skien, Jørpeland/Ryfylke, Trondheim, Randaberg, Nærbø, Hamar, Kinsarvik, Molde, Kopervik og Førde.

Ifølge bygdeboken Bygdejøl (2002) tok jordmor Nygaard imot over 3000 barn gjennom alle sine år som jordmor. Hvor mange av disse som ble adoptert bort, har ikke lyktes oss å dokumentere.

8.4.3 Jordmorens økonomi

Fra Meyer (2008) visste vi at det kunne være svært lukrativt å hjelpe ugifte kvinner “i uløkk”. Hvorvidt Nygaard tjente gode penger på dette, lyktes det oss ikke å finne ut. På Statsarkivet fant vi skattelikningen hennes fra 1960-tallet. Det viste at hun hadde en relativt

romslig økonomi til distriktsjordmor å være, men vi hadde ingen opplysninger som kunne dokumentere hvor pengene stammet fra.

En drosjeregning hun fikk refundert fra Nasjonalhjelpen, som Bergen byarkiv fant i fødselslege Haldorsens arkiver, viste at hun der hadde fakturert 320 kroner for et barn som hadde bodd hos henne i 32 døgn. Altså ti kroner døgnet.

Det var kun ett enkelt tilfelle. Hva Nygaard tok i betaling for kvinnene som bodde hos henne i flere måneder før fødselen, vet vi ikke. Vi hadde derfor ikke dekning for å si at dette var en spesielt lukrativ forretning for jordmoren.

8.5 Hovedartikkel 5: Adopsjonsnettverket

Vi har i andre deler av rapporten skissert litt av vår jakt på opplysninger om adopsjonsnettverket i Bergen. Det skjedde gjennom innsyn i arkiver hos Statsarkivet, Fylkesarkivet og intervjuer med en rekke kilder. Dette gjorde at vi kunne kartlegge hvem som var aktører i den bergenske adopsjonsformidlingen.

8.5.1 Chr. Michelsens barnehjem

Vi avdekket nettverket knyttet til Chr. Michelsens barnehjem i Os. Det bestod av

- * Sosialkurator Solveig Garnæs
- * Jordmor Nygaard i Norheimsund og
- * Fødselslege Inger Haldorsen, som også viste seg å være tilsynslege ved Chr. Michelsens barnehjem, ledet Mødrehygienekontoret i Bergen, var politiker og en slags ideolog for virksomheten.
- * Barnevernssekretær Martha Johnsen hos Fylkesmannen var styresekretær for barnehjemmet de siste årene Nasjonalhjelpen formidlet barn til adopsjon. Hun fikk en langt mer sentral rolle i utover på 60-tallet. Da ble hun blant annet saksbehandler for adopsjonssøknader hos Fylkesmannen.

8.5.2 Garantier

Gjennomgangen av inn- og utskrivingsprotokollene ved Chr. Michelsens barnehjem i Os viser at fødselslege Inger Haldorsen og sykepleier Solveig Garnæs garanterte for oppholdet til et fåtall adoptivbarn i årene 1945-1950.

8.6 Hvor mye arbeidstid og eventuell fritid er brukt på prosjektet?

Dette lar seg vanskelig beregne. Vi er tre journalister som har brukt ulik mengde tid på prosjektet. Gunnar fikk kjennskap til sin hypotese midt på 80-tallet, og jobbet full tid noen uker i 2008. Uten å være klar over dette fikk Helle kjennskap til temaet omtrent på samme tid, under arbeidet med tyskerjente-tematikk. Hun begynte å se nærmere på temaet i 2010. Ingvild ble koplet på i 2011, først på halv tid ved siden av andre prosjekter. Vi har alle i perioder jobbet med temaet ved siden av vanlig jobb, men jobbet full tid med temaet og utskrivning av artiklene i fem uker vinter/vår 2012, frem mot publisering i påsken. I denne perioden jobbet vi langt over vanlig arbeidstid.

8.6 Spesielle erfaringer du vil nevne?

8.6.1 Gammelt materiale møter ny teknologi

Mangelen på forskning og digitalt søkbare arkiver gjorde at vi ble "tvunget" til å være ekstra kreativ i kildebruken. Det gjorde også at vi skjønnte hvor viktig det var at vi gjorde funnene våre tilgjengelige for så mange som mulig. Ut fra denne tanken sprang en av prosjektets mest utradisjonelle løsninger; vi ville digitalisere vår nye adopsjonsstatistikk og tallmateriale, samt alle årsrapportene fra Bergen Mødre hjem, altså fra 1917 til 1970. Rett og slett kombinere svært gammelt kildemateriale som stort sett har vært utilgjengelig for de fleste, med ny

teknologi, og på denne måten fremskaffe og tilgjengeliggjøre en svært interessant informasjonskilde.

På forespørsel tilbød Bergen Byarkiv seg å scanne og digitalisere alle årsrapportene. Man kan nå klikke på hvert årstall mellom 1917 og 1970 og selv manøvrere side for side. Rapportene ble gjort søkbare og lagt på bt.no allerede første publiseringsdag.

Digitaliseringen ga også både oss og leserne muligheten til å søke og sammenstille informasjon.

8.6.2 Vær grei

Det er vår erfaring at vanskelighetene med å få tilgang til og informasjon om ulike arkiver varierer. Ulike arkiver og arkivarer håndhever Offentlighetsloven med ulik grad av standhaftighet. Noen strekker seg langt for å bistå deg i letingen. Andre kjenner arkivet som sin egen bukselomme. Vi mener at det i vårt arbeid var fruktbart at vi viste oss standhaftige. Vi forklarte at vi jobbet med langsiktige mål, og tror arbeidet ble oppfattet som etterrettelig. Det var også en klar fordel at vi etter hvert fikk god kjennskap til temaet og stilte mange og detaljerte spørsmål. Vi hadde ikke på noe tidspunkt en skjult agenda, spilte med åpne kort og fikk betalt for dette. I våre samtaler med de adopterte fikk vi også verdifulle tips om hvilke personer man burde snakke med ved de ulike arkivene.

8.6.3 Er artiklene vesentlige for samfunnet, angår de mennesker i alminnelighet?

Etter publisering fikk vi rundt 60 henvendelser fra personer fra hele landet som fortalte om egne erfaringer med adopsjon. Mange av dem takket for serien. Vi tolker dette som at innholdet ble godt tatt i mot, og at serien i tillegg spredte seg ut over BTs nedslagsfelt. Vi tror responsen kan skyldes den tidligere omtalte mangelen på systematisert informasjon. Foreningen Adopterte melder også om en rekke henvendelser og nye medlemmer, og at svært mange har begynt å søke etter sitt opphav. De forteller også at flere har opplevd serien som en trøst, i det de har fått vite at de ikke er alene. De mener serien er en medvirkende faktor til økt engasjement og at Adopsjonslovgivningen skal gjennomgås på nytt.ene.

9.0 Konsekvens

Serien har hatt en rekke konsekvenser:

9.1 Katalogisering av arkiv

Som en direkte følge av serien har Bergen Byarkiv måtte katalogisere arkivet til fødselslege og politiker Inger Haldorsen. Fra 1997 til august i år lå materialet utilgjengelig i pappesker. BT har nå fått oversikt over arkivets innhold, og har bedt om å få innsyn i en rekke dokumenter.

Ragnhild Botheim ved Byarkivet opplyser at de har registrert pågang fra adopterte etter serien.

9.2 Debatt om innsynspraksis

Serien fremprovoserte en diskusjon om arkivpraksis i fagmiljøet mellom blant annet Statsarkivet i Bergen, Riksarkivet og Bergen Byarkiv. Statsarkivar Yngve Nedrebø ved Statsarkivet i Bergen uttalte i serien at det er "uholdbart" at adopterte sliter med å få innsyn i egne adopsjonsmapper, og at BUFDirs praktisering er for streng. Foreningen Adopterte fortalte om "svært ulik praksis" på området, og at mange ikke får innsyn. I kjølvannet av dette skrev førsteamanuensis Gudmund Valderhaug ved Universitetet i Oslo til Riksarkivet at han

syntes Nedrebø gikk for langt, og at Nedrebøs praksis kunne skape problemer for andre arkiver.

Avdelingsdirektør Anne Mette Dørum ved Riksarkivet svarte at Forvaltningsloven har “vesentlig rom for skjønn”, og at Nedrebøs liberale praksis var akseptabel.

9.3 Mer kunnskap om egen barndom

De tette forbindelsene mellom kvinnene i ”adopsjonsnettverket” hadde til nå vært ukjent for de aller fleste adopterte. Vi vet at adopterte på grunn av serien har klart å finne frem til at de som småbarn har oppholdt seg på barnehjem.

9.4 Revisjon av adopsjonsloven

Adopsjonsloven skal nå revideres. Utvalgsleder professor Karl Søvig ved Universitetet i Bergen bekreftet i desember 2012 overfor oss i et intervju at det kan bli aktuelt å gi etterkommere etter adopterte innsyn i foreldrenes opphav. Spesielt muligheten til å få innsyn i familiens medisinske historie taler for dette, sier han. Om BT-artikkelens fokus på blant annet dette er medvirkende til revisjonen, vet vi ikke. Men at serien har gitt temaet oppmerksomhet er det ingen tvil om. Utvalget skal snart ha sitt første møte.

9.5 Oppmerksomhet i fagmiljøet

En rekke henvendelser fra fagmiljøet viser at serien oppfattes relevant.

- En forsker har tatt kontakt med Foreningen Adopterte, fordi hun ønsker å gjøre et forskningsprosjekt på dem som gruppe. Foreningen mener også at serien har startet en prosess som vil tvinge fram mer forskning.
- Flere politikere har engasjert seg offentlig i tematikken.
- Avdelingsdirektør Morten Stephansen i BUFdir har bedt om at direktoratet får tilsendt artiklene, slik at de kan ta vare på dem. Han mener BT har gjort en stor innsats i kartlegge adopsjon.
- Statsarkivar Yngve Nedrebø ved Statsarkivet i Bergen melder om større pågang fra adopterte som leter etter sin familie i arkivene fra Fylkesmannen.
- Jurist og adopsjonsekspert Knut R. Steenberg sier han har fått mange henvendelser fra adopterte og deres slektninger.
- Elna Johnsen, leder i Children of War, en forening for internasjonale krigsbarn, melder at mye av informasjonen er ny for dem.
- Flere lesere melder at serien har hjulpet dem til å søke om erstatning.

9.6 Nytt bildemateriale er tilgjengelig

Artikkelserien førte også til en henvendelse fra 99 år gamle Ågot Lindebrække, en tidligere pleierske på Bergen Spebarnshjem. Vi besøkte henne hjemme og publiserte et intervju med henne i en video på bt.no og i BTMagasinet. Her publiserte vi også en unik bildeserie fra samlingen hun tok som 19-åring på Spebarnshjemmet.

Lindebrække ga oss alle sine private bilder (som hun hadde planlagt å kaste) fra tiden på spebarnshjemmet. Disse bildene er i dag viderebragt til Bergen Byarkiv, som det første bildematerialet fra livet på spebarnshjemmet. Arkivet etter Spebarnshjemmet er ødelagt fordi så mye har gått tapt. Lindebrække-bildene dokumenterer litt av hverdagslivet på Bergen spebarnshjem. Bildene er tilgjengeliggjort for offentlighet og kan for etterkommerne kaste lys over en vanskelig periode for barn og kvinner som bodde på spebarnshjemmet.

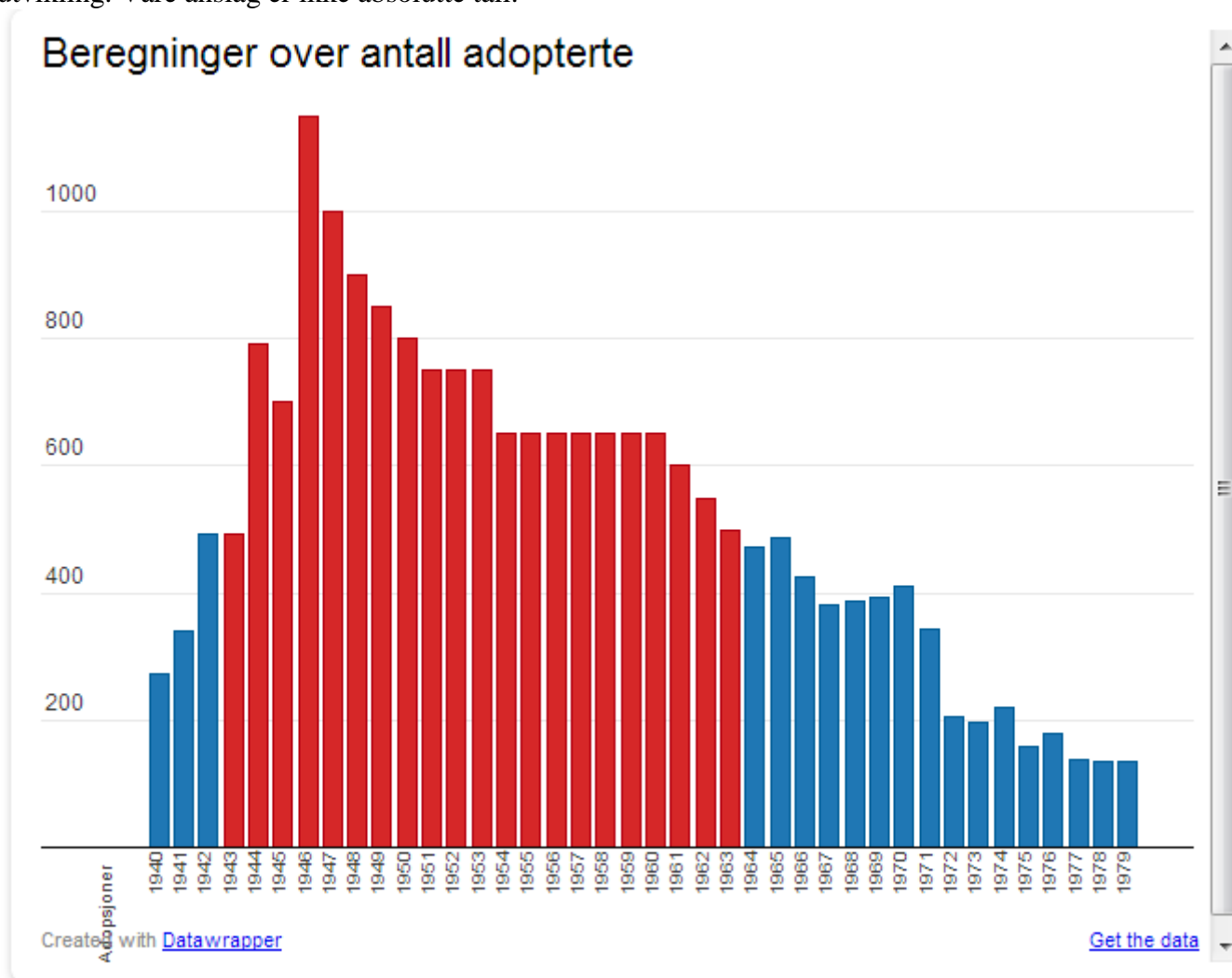
10.0 Har vi funnet eller presentert materiale som ikke har fantes før, og satt det sammen på en slik måte at det utgjør nye opplysninger?

10.1 Trafikken mellom Bergen, Os og Norheimsund

Gjennom vårt arbeid har vi dokumentert at adopsjonsnettverket i Bergen, bestående av fire sterke kvinner ved hver sine institusjoner, også benyttet seg av en jordmor på "landet", altså i Norheimsund. Vi har funnet drosjeregninger som viser forbindelsen og vi har kilder som har observert kontakten.

10.2 Antall adopterte

Vi har satt sammen tall over antall norskadopterte fra de årene vi hadde tilgjengelig tall som ikke inkluderte utenlands-, stebarns- og barnevernsadopsjoner mm. Disse tallene koblet vi med egne beregninger, som ble gjort etter å ha konsultert ekspertkilder om adopsjontallets utvikling. Våre anslag er ikke absolutte tall.

Figur 10.1: Tabellen viser utviklingen i antallet adopterte i perioden fra 1940 til 1979. I tillegg kommer 6200 adopterte i perioden 1918 til 1939. De røde årene viser året der tallet er beregnet av oss. Disse årene fantes det ingen offisielle tall.

- For adopsjonene før krigen har vi tatt utgangspunkt i tall fra Steenberg/Hognestad: Kommentarer til adopsjonsloven (2001). Det er en summering av gjennomsnittstallet som oppgis der.
- Antall adopsjoner under krigen er også basert på opplysninger Steenberg til bladet Vi over 60 (2009).
- Antall adopsjoner etter krigen er hentet fra ulike kilder; Tall fra 1945, 1950 og 1955 er hentet fra Liv Thorings masteroppgave om enslige gravide fra 2009. Tallet for 1946 er fra Steenberg.
- Fra 1960 foreligger offisielle adopsjonstall fra SSB.

For årene vi mangler tall, har vi forsøkt å beregne tallene ut fra noen enkle forutsetninger; Både Thoring og Steenberg oppgir at antallet adopsjoner var stabilt gjennom hele 50-tallet. Fra toppåret 1946 (1337 adopsjoner) til 1950 (1048 adopsjoner) har vi antatt at antallet har falt jevnt. I 1960 er det registrert 913 adopsjoner. Fra 1950 til 1960 har vi beregnet en gradvis reduksjon i årlige adopsjoner.

- I tillegg har det funnet sted et ukjent antall ulovlige, uregistrerte adopsjoner.
- Vi landet på et anslått totalantall på 30.000 adopsjoner.

10.3 Vesentlig informasjon

Arbeidet har vist hvor utfordrende det er å få innsyn i, og oversikt over, norsk adopsjonshistorie.

Vi har lett etter relevant informasjon i et stort antall arkiver over lengre tidsrom.

Informasjonen har vi satt sammen til historier som de berørte selv trolig aldri ville funnet frem til. Adopterte har fortalt oss at selv kildelisten oppleves nyttig, fordi den er så omfattende.

10.4 Egne undersøkelser

* Bergen Byarkiv gjennomgikk på oppdrag fra Bergens Tidende mappene til 170 adoptivforeldre i Bergen helseråds arkiv. Disse utgjorde en tredel av Helserådets adopsjonsformidlingene fra 1952 til 1980, og utgjorde ifølge byarkivet et representativt utvalg.

Vi betalte byarkivet for å sette sammen funnene. For første gang kunne man slå fast at adoptivfedrenes (fedrene var oftest ene- eller hovedforsørgere i denne perioden) inntekt var gjennomsnittlig 47 % høyere enn en normal årslønn, og at adoptivforeldre bodde bedre og større enn gjennomsnittsbergenserne. Undersøkelsen viste også at arbeiderforeldre havnet bak i adoptivkøen. Bare to prosent av adoptivfedrene var oppført som "arbeidere". Vi kan likevel ikke dokumentere at velstående lettere fikk adoptere enn andre.

* Vår manuelle gjennomgang av alle årsrapportene fra Bergen Mødre hjem skaffet oss et mer omfattende og detaljert bilde av antall kvinner og barn, regelverk finansiering av hjemmet og økonomi. Samkjørt med annen tilgjengelig informasjon viser funnene at nesten halvparten av de ugifte enslige kvinnene som søkte hjelp til å adoptere bort barnet sitt var hushjelper, og i hovedsak fra arbeiderklassen.

* Våre undersøkelser i fylkesarkivet avdekket omfanget av adopsjonene i regi av Nasjonalhjelpen for krigens ofre. Virksomheten har til nå først og fremst vært kjent for de involverte. Nasjonalhjelpens arkiver etter virksomheten er ikke funnet.

10.5 Etikk

10.5.1 Sår som rives opp

Vi reflekterte en del over at artiklene nok ville oppleves vonde og vanskelige for mange. Tabuet er ennå stort, og mange kvinner har gjemt på hemmeligheten for sine nærmeste hele livet. En omfattende dokumentarserie om det de kanskje har brukt hele livet på å fortrenge, må for disse oppleves rystende.

Mandagen etter publisering av oppslaget om jordmor Nygaard, ringte en gråtende kvinne. Hun kunne ikke forstå hvorfor vi hadde skrevet om dette, og sa hun hadde vært “et vrak” siden avisen kom ut. Vi snakket lenge med henne, og etter hvert forsto hun hvorfor vi hadde laget serien.

Mange vil ønske å legge bak seg slike personlige drama. Dette er forståelig, men for en nasjon er det usunt som kollektiv reaksjon. Artikkelseriens tema er sosialhistorie som angår titusenvis, kanskje hundretusener, av nordmenn. I dag adopteres nesten ingen norskfødte barn, men på 40-, 50- og 60-tallet var adopsjon vanlig. Dette bør belyses, ikke glemmes eller fortrenkes fordi det er ubehagelig.

Mange tidsvitnener er dessuten døde eller i ferd med å bli gamle. Dette var historier som måtte fortelles før det ble for sent.

10.5.2 Herborg Øian og datteren

Forholdet mellom Herborg Øian og datteren var komplisert helt til Herborg døde. Datteren kunne ikke tilgi henne valget om å gi henne fra seg, og var uenig med morens fremstilling. I disse svært sensitive sakene, med lite medievannte intervjuobjekter, var det for oss åpenbart at intervjuobjektet måtte få stor rett til å bestemme over egne uttalelser. Intervjuet med datteren ble dessverre nok et eksempel på at den følelsesmessige påkjenningen ble så stor at intervjuet ble trukket. For å “balansere” Herborgs egen fremstilling, hadde vi ønsket å høre datterens versjon. Nå hadde vi likevel ikke annet valg enn å kutte intervjuet. I samråd med datteren trykket vi en formulering om at vi hadde funnet og snakket med datteren, men at hun ikke ønsket å delta i artikkelen.

10.5.3 Bytterett på adoptivbarn

Det var fem års bytterett på adoptivbarn i Norge helt frem til 1986. Denne informasjonen fant vi i et vedlegg i Liv Thorings masteroppgave. Vi laget en egen sak på dette første publiseringsdag. Vi omtalte en slik ”retursak” anonymisert. Adopsjonen av en syv år gammel gutt ble opphevet, og gutten sendt på ”en passende institusjon”, til tross for at han hadde bodd hos adoptivforeldrene med en adoptivøster helt siden han var to uker gammel.

Etter publisering fikk vi en henvendelse fra adoptivøsterens familie. Den adopterte gutten var blitt sendt på barnehjem, syv år gammel. Familien hadde tatt artikkelen tungt, og ba oss om å ikke sette eventuelle lesereaksjoner på artikkelen på trykk. Etter samtale med fungerende sjefredaktør ble det bestemt at journalistene skulle informeres dersom det kom lesereaksjoner som de vurderte å trykke, og da eventuelt kontakte sjefredaktør. Dette ble aldri en problemstilling.

10.5.4 Anonymisering

Adopterte Mona Herland ga oss fullt saksinnsyn. Innstillingen hennes var at adoptivforeldrene, som begge var døde og uten etterkommere, ikke skulle anonymiseres i artikkelen. Den biologiske moren, som var i live, burde derimot få være anonym. Etter hvert ble det imidlertid av ulike årsaker tydelig for oss at anonymitet var nødvendig også for adoptivforeldrene.

Dette betydde at vi også måtte sladde autentiske dokumenter som vi mente illustrerte noe av prosessene rundt og holdningene til adopsjon på 40- og 50-tallet. Disse inneholdt

formuleringer som “skal vi reservere en liten pike for Dem?”.

10.5.5

Dokumentasjon

Mona Herland kom med en rekke opplysninger om adopsjonsprosessen og om sin barndom. Alle disse ville vært svært relevante i artikkelen, og vi hadde ingen grunn til å tvile på det hun fortalte. Imidlertid lot opplysningene seg ikke dokumentere, og vi måtte derfor utelate dem. Dette gjentok seg med en rekke kilder i artikkelserien.

10.5.6 Tett samarbeid med organisasjon

Underveis reflekterte vi en del over det tidvis tette samarbeidet med Foreningen Adopterte, som er en interesseorganisasjon. De bisto med dokumenter, historier, kunnskap og ga oss tilgang til en rekke gode kilder. Vi var oppmerksomme på at dette kunne ha blitt et problem. Kommunikasjonen har i all hovedsak gått gjennom foreningens to ledere (først Mona Herland, nå Marilyn Førstund). Disse har raskt og presist formidlet våre forespørsler, og klart å sortere ut relevant informasjon. Vi har ikke på noe tidspunkt oppfattet samarbeidet som vanskelig eller presseetisk problematisk. Tvert i mot er vi svært takknemlige for hjelpen.

11.0

Etterord

Noe av utgangspunktet for vårt arbeid var at vi, selv etter flere tiår, vet svært lite om mange tusen adopterte og deres biologiske mødre. Mange vet fremdeles lite eller ingenting om de første månedene av egne liv. Mange norske mødre har levd hele sine voksne liv med skam, stigma og kanskje også savn etter barnet de satte bort.

Vårt håp er at serien kan være til nytte for adopterte, mødre som adopterte bort et barn og familiene deres. I tillegg håper vi at prosjektet kan inspirere forskere, politikere, arkivansatte, andre journalister og ikke minst utvalget som nå skal revidere Adopsjonsloven. All kunnskap om dette temaet er viktig.

Mange tidsvitner er døde, syke eller reduserte. Mange av dem ønsker ikke å fortelle. Derfor er det viktig at noen faktisk gjorde det.

Bergen 14.1.2013

Ingvild Rugland